

морськими і над птахами небесними, і над всякими тваринами на землі...». Як кому дано розуміти таке панування, так він і панує та одержує відповідні наслідки. Але на самому початку «...і поселив його (чоловіка) в саду Еденському, щоб обробляти, доглядати і берегти його». За непослух і спокусу пізнати протилежності, добро і зло, що живуть в одному плоді, одного дерева з одного коріння, людина свідомо втратила свій сад Еден і до самої смерті пізнає, що таке добро, що зло, як вони перевтілюються одне в друге, якщо розглядати події з різних точок зору, в залежності від стану і внутрішнього настрою. Якщо людині весело, все кругом стає веселим і радісним, якщо людині сумно і погано, відповідно все кругом стає поганим. З цього витікає суть взаємовідносин людини і природи, їх бачення та аналіз з оптимістичної чи песимістичної точок зору.

Таким чином проблема пошуків єдиної географії не може бути вирішена за межами Едену. Реально існує протистояння не тільки між суспільством і природою, людиною і природою, але і між окремою людиною та суспільством, між конкретною людиною та її реальним оточенням, в першу чергу суспільним. Не випадково на сучасному етапі всі науки захоплюються системним аналізом. Будь-яка система виникає на основі будь-якої взаємодії. Геосистемний підхід в географії веде до подальшої диференціації географічних наук і появи таких галузей і напрямків, які неможливо обмежити рамками тільки фізичної або тільки економічної географії, наприклад, конструктивна географія. Географія природних ресурсів, палеогеографія, математична географія, космічна географія, геофізична географія, геохімічна географія. Тобто диференціація в кінці кінців приводить до інтеграції наук через наскрізні галузі та напрями і різноманітні суміжні та пограничні науки. Адже в теоретичному аспекті все закінчується добре і цілком зрозуміло. А на практиці є поділ географії на економіко-географічні та фізико-географічні дисципліни, курси, кафедри, наукові лабораторії, науково-дослідні групи та інститути. Розвиток політичної та соціальної географії приводить до ще більшого спряження економічної географії з суспільними науками і практично віддаляє її від природничих наук та комплексної фізичної географії і ландшафтознавства. Наслідком цього є, наприклад, величезна ізоляція методів економіко-географічного районування від фізико-географічного. Одним з головних принципів фізико-географічного районування є принцип об'єктивності, тому що всі схеми страждають суб'єктивністю. Наслідком є ще більша суб'єктивність схем економіко-географічного районування, особливо в умовах спряження економічної географії з політологією та соціологією.

Таким чином, проблема розриву між економічною та фізичною географією по суті практична, тому і вирішувати її слід практично на основі комплексних наукових досліджень, праць, конференцій, семінарів, симпозіумів, з'їздів та наукових робіт, а також створенням інтегруючих лабораторій, кафедр, інститутів. За класичною науковою теорією географія включає природничі (фізико-географічні) науки і суспільні (соціально-економічні науки), тому фізична і економічна географія можуть практично бути в різних інститутах та на різних факультетах, відповідно, одна серед природничих, а друга серед суспільних наук.

Література:

1. Чернюк Г.В. Робоча програма спецкурсу «Сучасні проблеми фізичної географії та ландшафтознавства». – Тернопіль: ТДПІ, 1992. – 18с.
2. Чернюк Г.В. Робоча програма спецкурсу «Сучасні проблеми фізичної географії і ландшафтознавства». – Тернопіль: ТНПУ імені В.Гнатюка, 2003. – 23 с.

Summary:

Chernyuk A.V. THE QUESTION ABOUT THE UNITY OF THE GEOGRAPHY.

The author are the problem of the unity of the physical and economical Geography to inspected on the basis of the research in flow during 1990 – 2003 years by the specialist lectures about the modern debate – able questions in the Geography.

УДК 911.3:37(477)

Т.МЕЛЬНИЧЕНКО

ТРАДИЦІЙНІ І СУЧАСНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА СТРУКТУРА ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Освітній комплекс (ОК) України – поєднання в межах державних кордонів населення, мережі освітніх закладів, спеціалізованих виробництв і наукових установ, закладів обслуговування та управління в сфері освіти, між якими існують стійкі зв'язки. Головною метою його функціонування є ефективно задоволення потреб населення в освітніх послугах, забезпечення держави кваліфікованими

кадрами та розвиток інтелектуального потенціалу України.

Базовим елементом ОК є *навчальний заклад* (НЗ) (дошкільний, загальний середній, професійно-технічний, вищий), в якому реалізуються потреби населення в освіті, забезпечується навчання, виховання та професійна підготовка осіб відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей та стану здоров'я. У вищих НЗ здійснюється наукова та науково-технічна діяльність.

В ОК України ми виділяємо сім компонентів (рис. 1). Важливою складовою ОК є *населення*, яке розглядається як споживач і виробник освітніх послуг, *та його розселення*. Компоненти дошкільних і середніх та професійно-технічних і вищих навчальних закладів – це сукупність відповідних закладів різних типів. Компонент *галузевої науки* утворюють наукові, науково-методичні, методичні, науково-дослідні установи та проектні інститути. До складу *спеціалізованого виробництва* входять підприємства й установи матеріально-технічного постачання: виробництво обладнання та учбових приладів, видавництва, друкарні та ін. Компонент *обслуговування* включає до свого складу гуртожитки, шкільні та студентські їдальні, медичні заклади, бібліотеки тощо. *Управління освітою* охоплює систему державних, регіональних і місцевих органів управління.

Визначення властивостей об'єкту дослідження можливе лише на основі пізнання зв'язків. Отже, єдиний правильний результат дослідження ОК можна отримати на основі аналізу властивостей нашого об'єкту, відображенням яких є міжкомпонентні зв'язки. Під *зв'язками* ми розуміємо залежність у розташуванні компонентів, елементів на певній території, що виявляється в потоках матерії, інформації та людей.

В процесі дослідження використано розроблену О.М. Паламарчуком систематику функціональних зв'язків у суспільно-територіальних комплексах [4]. На цій основі виявлено складну систему зв'язків в сучасному ОК України (див. рис. 1).

Насамперед, зупинимося на аналізі зв'язків, що виникають між *населенням і НЗ*. Характер розселення відіграє важливу роль у функціонуванні мережі освітніх закладів. В свою чергу, розміщення НЗ впливає на формування системи розселення. Тому важливо виділити і проаналізувати зв'язки виду “виробник-споживач освітніх послуг” (S_7). Зв'язки використання ідентичних або взаємозамінюваних ресурсів (S_6) проявляються в тому, що люди відвідують переважно ті однотипні заклади освіти, які розміщені поблизу місць їх проживання. Недостатнє врахування таких зв'язків може призвести до неефективного функціонування НЗ.

Система дошкільних і середніх НЗ, професійно-технічних і вищих НЗ та населення характеризується наявністю зв'язків забезпечення умов функціонування (S_{10}). Вони передбачають допомогу населення у ремонті приміщень і постачанні допоміжних матеріалів.

В центрі уваги нашого дослідження знаходяться *трудові зв'язки* (S_{11}), які виникають між місцем проживання людей і місцем застосування праці. Трудові зв'язки в ОК проявляються у вигляді переміщення учителів, учнів, викладачів, студентів, обслуговуючого персоналу від місць їх проживання до НЗ.

В комплексі існують зв'язки з використання трудових ресурсів за статевим складом (S_{12}). Статеві структура населення і освітні заклади знаходяться у діалектичному взаємозв'язку. З одного боку, стать людини може впливати на вибір професії і, відповідно, вибір НЗ, з другого, – розміщення закладів освіти впливає на майбутню демографічну ситуацію в регіоні. Існують професійно-технічні і вищі НЗ, в яких більшість осіб, що навчаються, або жінки, або чоловіки. Так, в педагогічних, медичних, текстильних НЗ понад 90 % жіночого контингенту, а військові, гірничі, мореплавні заклади розраховані на чоловічий контингент. Оскільки такі освітні заклади є центрами тяжіння жінок або чоловіків, система професійної підготовки кадрів може спричиняти диспропорції у статевій структурі населення, негативно впливати на загальну демографічну ситуацію в певному населеному пункті.

Оскільки етнічний склад населення (точніше, місця компактного проживання етнічних груп) також впливає на діяльність освітніх закладів, пропонуємо доповнити зв'язки виду (S_{12}) зв'язками використання трудових ресурсів за етнічним складом – S_{12}^1 (див. рис. 1). Згідно з положенням статті 53 Конституції України кожен громадянин має право на навчання рідною мовою [2, с. 27]. З одного боку, школи та інші НЗ, де проводиться навчання російською та іншими мовами, тяжіють до місць проживання етнічних груп, з другого, – відповідний заклад може формувати етнічну ситуацію в регіоні.

Важливими є зв'язки (S_{13}) – ідентичних або взаємозамінюваних потреб, що проявляються у задоволенні потреб держави у спеціалістах одного профілю. При виборі професійно-технічного або вищого НЗ важливим чинником для людини слугує територіальна доступність.

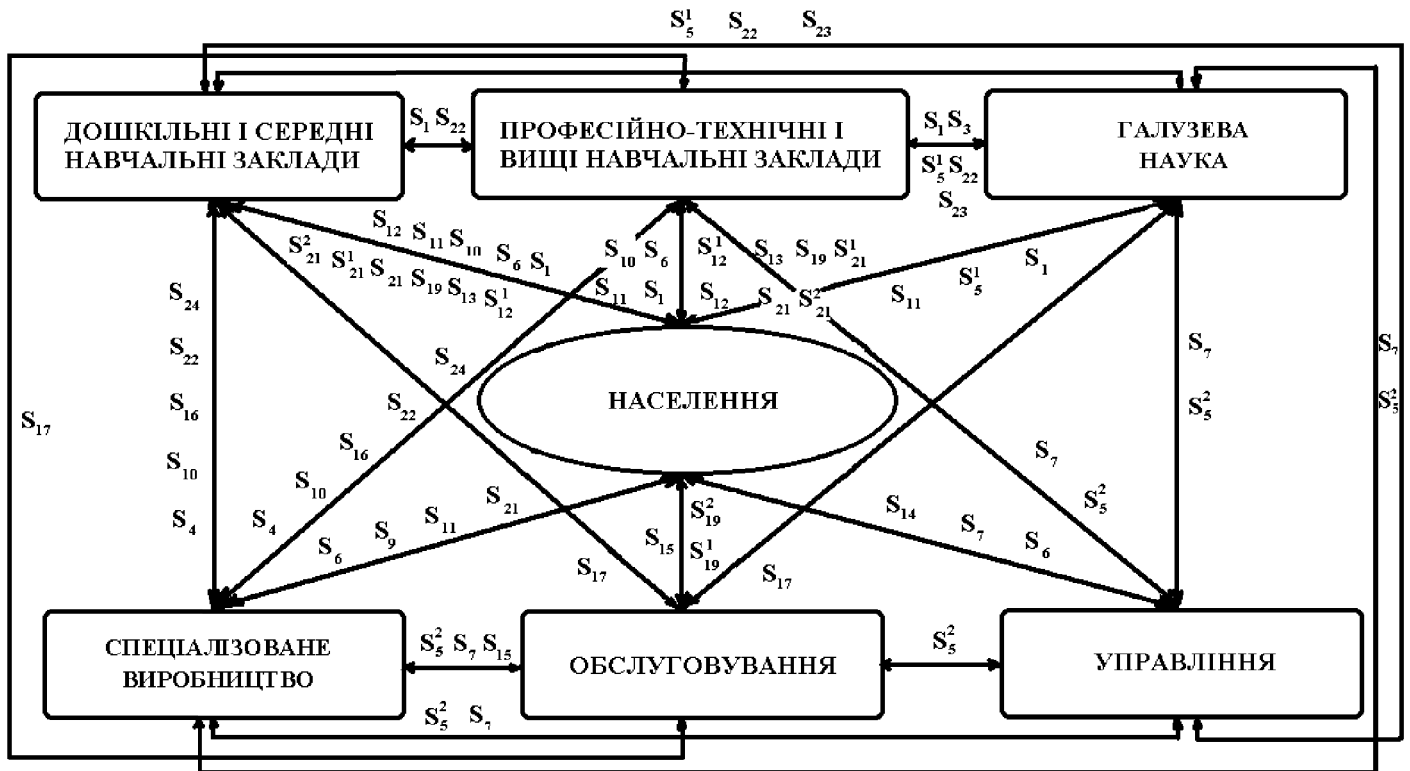

Рис.1. Компонентна структура та функціональні зв'язки в освітньому комплексі України

Під час аналізу взаємозв'язків в ОК неможливо обійтися без розгляду **селітебних зв'язків** (S_{21}). Вони характеризуються переміщенням людей з тимчасовим відривом від місця постійного проживання і проявляються у вигляді учбових міграцій. Слід наголосити, що селітебні зв'язки опосередковано впливають на загальну і професійну підготовку кадрів.

М.М. Паламарчук і О.М. Паламарчук виділили підвид селітебних зв'язків – **інформаційні потоки**. Цей вид зв'язків (S_{21}^1) є важливим для функціонування ОК України. Окрім інформаційних в комплексі з'являється новий підвид зв'язків, який ми визначили як **дистанційний** (S_{21}^2). Дистанційні зв'язки виникають у тому випадку, коли навчання відбувається без переміщення людини до НЗ за рахунок застосування сучасних засобів інформаційного забезпечення (насамперед, за рахунок використання Інтернету).

Між населенням і обслуговуванням існують **зв'язки забезпечення матеріальних умов життя населення** (S_{15}), які опосередковано впливають на функціонування ОК. S_{19} – **зв'язки обслуговування**, що виникають між місцями проживання людей, закладами обслуговування і місцями застосування праці. Вони опосередковано впливають на якість навчання. Крім того, між компонентами населення і обслуговування існують **культурно-побутові зв'язки** (S_{19}^2). Цей вид зв'язків виникає під час відвідування населенням бібліотек, інформаційних і культурних центрів та ін.

Між населенням і виробництвом виникають **трудоі зв'язки** (S_{11}), **селітебні зв'язки** (S_{21}). Останні проявляються у вигляді службових відряджень. Крім того, компонента виробництво використовує однотипні трудові ресурси, що мешкають поблизу місця розміщення виробничого підприємства (мають місце **зв'язки використання ідентичних або взаємозамінюваних ресурсів** (S_6)). Між виробництвом і населенням, його розселенням існують **екологічні зв'язки** (S_9) – забруднення оточуючого середовища впливає на погіршення стану здоров'я населення, що може опосередковано відбиватися на успішності навчання дітей, обмеженості можливостей вибору молоді щодо здобуття омріяної професії тощо.

Між населенням і компонентою науки функціонують зв'язки виду “виробник-споживач освітніх послуг” (S_1), трудові зв'язки (S_{11}) та зв'язки наукового обслуговування (S_5).

Між виробництвом і НЗ існує діалектичний взаємозв'язок. Розміщення виробництва певною мірою формує мережу освітніх закладів (професійно-технічних і вищих НЗ). Система підготовки кадрів спричинює вплив на ринки праці, тобто впливає на розвиток господарства.

Виробництво постачає освітнім закладам обладнання та устаткування, допоміжні матеріали, енергію, паливо; забезпечує можливість проведення ремонту; надає транспортні засоби – це зв'язки постачання основних фондів, виду “виробник-споживач освітніх послуг”, забезпечення умов функціонування (S_4, S_{10}, S_1).

Доцільним є виділення зв'язків з підготовки і підвищення кваліфікації кадрів (S_{22}). Виробничі підприємства виступають місцем проходження практики або стажування, центрами виробничих екскурсій для учнів і студентів. Необхідно врахувати зв'язки, що виникають в результаті наявності спільного управлінського об'єкта (S_{24}). Виробництво може виступати в ролі замовника на підготовку кадрів певної спеціалізації і бути інвестором дошкільних, середніх та інших типів закладів.

Компонента обслуговування взаємодіє з дошкільними і середніми НЗ та професійно-технічними і вищими НЗ, наукою через зв'язки виду (S_{17}) – зв'язки доповнення. Як правило, біля освітнього закладу функціонують бібліотека, інформаційні центри, їдальні, медичні пункти.

Між компонентами дошкільних і середніх НЗ та професійно-технічних і вищих НЗ існують зв'язки аналогічні виду “виробник-споживач освітніх послуг” (S_1). Здобуті в школі знання, навички і вміння слугують підґрунтям (“сировиною”) для засвоєння професійних знань. Між цими компонентами існують потоки енергії, що забезпечують послідовні стадії формування освіченої людини. Оскільки дошкільні й шкільні НЗ виступають місцями проходження практики для студентів, доцільно прослідкувати тут зв'язки з підготовки і перепідготовки кваліфікованих кадрів (S_{22}).

Відзначимо тісні зв'язки між професійно-технічними і вищими НЗ та наукою. Насамперед, це зв'язки виробництва спільного продукту (S_3). Внаслідок взаємодії освітніх і наукових закладів в останніх формується кінцевий продукт – розробляються проекти, створюються новітні технології.

Важливе значення для діяльності ОК України мають якісні зв'язки (S_5). Наукові зв'язки (S_5) характеризуються забезпеченням освітніх закладів науковцями (викладачами, консультантами найвищої кваліфікації) та впровадженням наукових розробок. Між цими двома компонентами ОК існують зв'язки з підготовки і підвищення кваліфікації кадрів (S_{22}) та наукової координації (S_{23}). Наукова координація проявляється у вигляді відгуків, консультацій, рецензій тощо.

Ефективність функціонування ОК залежить від взаємодії його компонентів з органами управління. Ці зв'язки (S_5) забезпечують безпосереднє управління освітніми закладами та розподілом кваліфікованих кадрів в освіті, науці, виробництві, сфері послуг. Окрім того, завдяки управлінню здійснюється комплексне використання трудових ресурсів різних спеціальностей (зв'язки виду S_7). Важливим є те, що спільний орган управління освітою, виробництвом, сферою послуг виступає чинником розвитку й удосконалення системи загальної і професійної підготовки (S_{24} – зв'язки, що виникають в результаті наявності спільного управлінського об'єкта). Як зазначали М.М. Паламарчук та О.М. Паламарчук, дошкільні, середні НЗ, що функціонують при виробництві мають кращі показники функціонування, ніж самостійні НЗ [5, с. 52].

Підсумовуючи, слід зазначити, що в ОК України між його компонентами існують стійкі зв'язки. Функціонування різних видів зв'язків в ОК дає уявлення про комплекс як системний об'єкт, тобто робить можливим в процесі дослідження застосувати загальні положення теорії систем. Система зв'язків в ОК ускладнилась – з'явилися нові види зв'язків (зокрема, дистанційні), які можуть призвести до формування “віртуальної” структури ОК. Це вплине на зміну ролі традиційних чинників розміщення НЗ, хоча вони залишаться провідними.

Слід наголосити, що виділені зв'язки розкривають авторське бачення цілісної будови ОК України і вони не вичерпують усі можливі взаємовідносини в комплексі. Залежно від мети дослідження можна аналізувати інші види зв'язків, яких існує певна множина. Отже, вивчення

об'єкту на основі пізнання його зв'язків є дуже важливим етапом, але це не може забезпечити повну уяву про об'єкт як системне утворення. Тому важливо в процесі дослідження зосередити увагу на розгляді його структур.

Під **територіальною структурою** ОК розуміємо поєднання елементів, їх форм зосередження, між якими існують стійкі зв'язки. В наслідок дії зазначених територіально-структурних процесів у територіальній структурі ОК сформувалися пункти і комплексні центри освіти. Під відповідним **пунктом освіти** розуміємо населений пункт, в якому розміщено один чи два НЗ з чисельністю учнів, студентів до 500 осіб; НЗ обслуговують населення, що мешкає в межах поселення, адміністративного району чи навіть області. **Комплексний центр освіти** – це населений пункт, в якому розміщено більше двох НЗ, який може мати як поселенське, так і міжпоселенське значення.

Радіус обслуговування центру освіти залежить від: 1) виду НЗ, який в ньому розміщений (дошкільний, загальносередній, професійно-технічний, вищий); 2) від кількості НЗ; 3) від профілю професійно-технічного, вищого НЗ; 4) від прагнення індивідів здобути якісну освіту, обрану професію; це, в свою чергу, спонукає населення переміщуватись на значні відстані.

Згідно з ранжуванням послуг за частотою попиту споживача [1] дошкільні і середні НЗ відносяться до закладів, які надають послуги повсякденного попиту; професійно-технічні і вищі – до закладів, що надають послуги епізодичного попиту. Відповідно, дошкільні і середні НЗ мають невеликі радіуси і зони обслуговування населення, а радіуси і зони обслуговування закладів з професійної підготовки є дуже неоднорідними.

Згідно з державними будівельними нормативами України дошкільний заклад та дошкільний заклад об'єднаний з початковою школою у містах при багатоповерховій забудові має найбільший рекомендований радіус обслуговування до 300 м; у сільських поселеннях – до 500 м [3]. На рівні загальної середньої школи рекомендовані максимально допустимі радіуси обслуговування населення школою I і II ступеня до 750 м; школою III ступеня – до 2000 м. Нормативи щодо рекомендованих радіусів обслуговування професійно-технічним і вищим НЗ відсутні [3].

Пропонуємо виділяти наступні елементи територіальної структури ОК.

1. **Пункт освіти місцевого значення** – це населений пункт, в якому навчаються до 500 учнів, студентів. В ньому розміщені один чи два НЗ. Цей пункт може надавати освітні послуги в межах населеного пункту, адміністративного району, області.

2. **Комплексний центр освіти регіонального значення**, в такому населеному пункті концентрується до 30 тис. студентів. В цьому центрі розміщено від 3 до 50 вищих НЗ. Він спроможний обслуговувати населення, як правило, в межах свого регіону.

3. **Комплексний центр освіти міжрегіонального значення** – це населений пункт, в якому навчаються до 150 тис. студентів; розміщено 50 і більше вищих НЗ і який обслуговує населення з різних регіонів країни.

4. **Комплексний центр освіти загальнодержавного значення**, в якому навчається понад 200 тис. студентів. До цього класу центрів відносяться Київ і Харків.

На основі виділених елементів територіальної структури освіти формуються мікро-, мезо- і макрорайони освіти. **Мікрорайони** утворюються пунктами та центрами місцевого значення, базою їх формування є сільські населені пункти, селища міського типу, міста районного підпорядкування та центри адміністративних районів. **Мезорайони** утворюють центри регіонального значення, базою їх формування є міста регіонального і обласного значення. **Макрорайони** сформовані комплексними центрами міжрегіонального і загальнодержавного значення.

Окремо слід зупинитися на виявленні особливостей територіальної структури вищої освіти України. На основі виділених елементів територіальної структури на рівні вищої освіти в Україні сформувалися мікро-, мезо- і макрорайони вищої освіти. Згідно з результатами проведеного дослідження станом на 2003/04 р. в Україні нараховувалось 132 мікрорайони вищої освіти. В Україні можна виділити 123 мезорайони вищої освіти. Ми виділили шість макрорайонів вищої освіти з центрами у м. Києві, Харкові, Донецьку, Дніпропетровську, Одесі та Львові. Ядрами цих територіальних систем вищої освіти є найбільші міста України, які мають найвищу концентрацію вищих НЗ в країні. В цих обласних центрах розміщено 259 відповідних закладів, що становить 27% від їх загальної кількості в Україні. З них 114 вищих навчальних закладів розміщені у Києві, 53 – у Харкові, 35 – у Львові, 34 – у Дніпропетровську, 33 – в Одесі та 30 – у Донецьку.

Під час дослідження в країні було виділено 123 мезорайони вищої освіти. Найбільше їх у Донецькій (20), Луганській (15), Дніпропетровській (8) областях, АР Крим (7), Львівській (5) та Київській (4) областях. Найменше – у Рівненській (1), Чернівецькій (1), Херсонській (1), Тернопільській (1), Чернігівській (2) та Закарпатській (3) областях.

Базою формування мікрорайонів вищої освіти виступають центри адміністративних районів, міста районного підпорядкування, селища міського типу та села. Як правило в цих мікрорайонах, в центрах їх формування, розміщені вищі навчальні заклади I-II р. а.

Найбільше мікрорайонів вищої освіти у Тернопільській (8), Вінницькій (8), Чернівецькій (7), Донецькій (6), Івано-Франківській (6) та Київській (5) областях. Найменше – у АР Крим (1), Дніпропетровській (1), Житомирській (1), Миколаївській (1), Сумській (1) та Херсонській (1) областях.

Отже, в розміщенні вищих НЗ в Україні спостерігаються значні зміни, що ставлять під сумнів раніше визнаний принцип ступеневого розміщення закладів освіти. Вищі НЗ існують як в обласних центрах, великих містах, так і в містах інших типів, селищах міського типу та селах. У вищого НЗ змінився радіус обслуговування населення: раніше відповідний заклад мав радіус надання освітніх послуг від 50 до 100 км, тепер він становить від 5 і більше. Відповідно, транспортна доступність послуг вищої освіти зростає, але однозначну позитивну оцінку цьому явищу дати не можна.

Таким чином, сучасна територіальна структура ОК знаходиться на зрілому етапі розвитку. Її характерними рисами є значне ускладнення (на основі розгортання, до недавнього часу, мережі населених пунктів, в яких розміщені вищі НЗ III-IV р. а. і їх стрімке скорочення) і порушення ступеневого принципу розміщення різних типів НЗ у ієрархічній системі населених пунктів України різної людності.

Література:

1. Дудник І.М. Територіальна організація послуг. Курс лекцій. – Полтава: ПІБ МНТУ, 2002. – 100 с.
2. Конституція України. – К.: Парламентське вид-во, 1999. – 87 с.
3. Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень. ДБН 360-92. Видання офіційне. – К: Міністерство України у справах будівництва і архітектури, 1993. – 71 с.
4. Паламарчук А.М. Общественно-территориальные системы (логико-математическое моделирование). – К.: Наук. думка, 1992. – 272 с.
5. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 416 с.

Summary:

TRADITIONAL AND MODERN LINKS, COMPONENTS IN UKRAINE EDUCATIONAL COMPLEX ARE CONSIDERED. Territorial elements and structure of Ukraine Educational complex are analyzed. Territorial elements and structure of higher education are defined.